

УДК: 346.91

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.65>

ПРИНЦИП НАЛЕЖНОЇ ОБАЧНОСТІ ЯК ЗАСІБ УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Олюха В.Г.,*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник**відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»*

ORCID: 0000-0002-3339-1154

Олюха В.Г. Принцип належної обачності як засіб управління ризиком при застосуванні штучного інтелекту у господарському процесі.

Стаття присвячена визначенню ризиків, які виникають при застосуванні штучного інтелекту у господарському судочинстві та обґрунтуванню доцільності застосування принципу належної обачності для запобігання ризикам, що виникають при його застосуванні в умовах відсутності належного правового регулювання цього процесу. Статтею 16 Кодексу суддівської етики передбачена допустимість використання суддею технологій штучного інтелекту якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства. Проте ГПК України не містить положень якими б визначався порядок такого застосування у господарському процесі самим суддею та іншими учасниками господарського процесу, з врахуванням ризиків, які породжуються застосуванням штучного інтелекту. Зроблено наступні висновки. Використання штучного інтелекту у господарському судочинстві створює певні переваги: вирішення проблеми перевантаженості суду, пришвидшення розгляду судових справ, мінімізація впливу людського фактору для усунення суддівського свавілля, полегшення ведення процесу, мінімізація судових помилок. В той же час, існують і ризики при його використанні у господарському судочинстві: 1) інформаційний; 2) помилки у судових рішеннях, які можуть виникати внаслідок недосконалості штучного інтелекту; 3) відсутність прозорості в розробленні та діяльності систем штучного інтелекту, що може призводити до упередженості або навіть дискримінації при формуванні штучним інтелектом результатів та внаслідок цього формування упереджених судових рішень; 4) ризик пов'язаний з людським фактором; 5) безпековий; 6) етичний ризик. В умовах відсутності відповідних змін до ГПК України управління ризиками, які виникають при застосуванні штучного інтелекту у господарському судочинстві має відбуватись на основі принципу належної обачності, який вироблений вітчизняною судовою системою. У контексті застосування його для управління ризиком, пов'язаним з використанням штучного інтелекту у господарському судочинстві він полягає у тім, що при його застосуванні особа має діяти виважено, обачливо, добросовісно та розсудливо, запроваджуючи всі необхідні заходи безпеки.

Ключові слова: господарське судочинство, правосуддя, принципи господарського судочинства, принцип належної обачності, штучний інтелект.

Oliukha V.H. The principle of due diligence as a means of risk management when using artificial intelligence in commercial proceedings.

The article is devoted to the definition of risks that arise when using artificial intelligence in commercial proceedings and the justification of the expediency of applying the principle of due diligence to prevent risks that arise when using it in the absence of proper legal regulation of this process. Article 16 of the Code of Judicial Ethics provides for the admissibility of the use of artificial intelligence technologies by a judge if this does not affect the independence and impartiality of the judge, does not concern the assessment of evidence and the decision-making process and does not violate the requirements of the legislation. However, the Code of Civil Procedure of Ukraine does not contain provisions that would determine the procedure for such use in commercial proceedings by the judge himself and other participants in the commercial proceedings, taking into account the risks that arise from the use of artificial intelligence. The following conclusions are drawn. The use of artificial intelligence in commercial litigation creates certain advantages: solving the problem of court overload, speeding up

the consideration of court cases, minimizing the influence of the human factor to eliminate judicial arbitrariness, facilitating the conduct of the process, minimizing judicial errors. At the same time, there are risks when using it in commercial litigation: 1) informational; 2) errors in judicial decisions that may arise due to the imperfection of artificial intelligence; 3) lack of transparency in the development and operation of artificial intelligence systems, which may lead to bias or even discrimination when forming results by artificial intelligence and, as a result, the formation of biased judicial decisions; 4) risk associated with the human factor; 5) security; 6) ethical risk. In the absence of relevant amendments to the Code of Civil Procedure of Ukraine, the management of risks arising from the use of artificial intelligence in commercial proceedings should be based on the principle of due diligence, which has been developed by the domestic judicial system. In the context of its application to manage the risk associated with the use of artificial intelligence in commercial proceedings, it consists in the fact that when using it, a person must act thoughtfully, prudently, in good faith and prudently, introducing all necessary security measures.

Key words: commercial litigation, justice, principles of commercial litigation, principle of due diligence, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Цифровізація є фактором, що впливає на розвиток суспільних відносин у всьому світі. Цей вплив є настільки істотним, що цілком доречно казати про трансформацію суспільних відносин, яка відбувається внаслідок використання інформаційно-комунікаційних технологій. Штучний інтелект є одним із логічних результатів розвитку цифрових технологій на основі якого відбувається моделювання інтелектуальної поведінки людини із застосуванням відповідних інформаційно-комунікаційних технологій машинами. Це обумовлює входження штучного інтелекту у різні сфери діяльності людини, в тому числі і у правничу. Сучасна світова тенденція розвитку штучного інтелекту свідчить про те, що його можливості дедалі більше використовуються навіть при здійсненні правосуддя.

Статтю 16 Кодексу суддівської етики передбачена допустимість використання суддею технологій штучного інтелекту якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства [1]. Оскільки господарські суди є частиною судової системи України, застосування штучного інтелекту суддями суду господарської юрисдикції є допустимим. Проте ГПК України не містить положень якими б визначався порядок такого застосування у господарському процесі самим суддею та іншими учасниками господарського процесу, з врахуванням ризиків, які породжуються застосуванням штучного інтелекту.

Бачиться, що на сучасному етапі формування законодавства з регулювання відносин у сфері штучного інтелекту для управління ризиком, який виникає у зв'язку з застосуванням штучного інтелекту у господарському судочинстві може бути застосовано принцип належної обачності.

Метою цієї статті є визначення ризиків, які виникають при застосуванні штучного інтелекту у господарському судочинстві та обґрунтування доцільності застосування принципу належної обачності для запобігання ризикам, що виникають при його застосуванні у господарському судочинстві.

Стан опрацювання проблематики. Філософсько-правові аспекти використання штучного інтелекту дослідила Ю.С. Разметаєва. Теоретичні підходи до правового регулювання штучного інтелекту в ЄС розглянуті у дисертаційному дослідженні В.І. Камишанського та у статті К.В. Єфремової. Проблеми використання штучного інтелекту у правничій діяльності дослідили у своїх статтях І.В. Жукевич, К.О. Клименко, О.А. Лохматов, А.М. Меденцев, О.В. Плахотнік, О.О. Храпенко, Н.В. Шишка. Зміст принципів господарського судочинства розкрито у наукових працях О.А. Беляневич, Л.М. Ніколенко, В.В. Резнікової, В.С. Щербини. Принцип належної обачності вибору контрагента та встановлення з ним договірних відносин з позицій господарського права дослідили А.А. Маліновська, а у контексті податкових правовідносин в адміністративному судочинстві – В.П. Мороз.

Проте дослідження можливості використання принципу належної обачності при використанні штучного інтелекту у господарському процесі не розглядалось. Таким чином, з урахуванням неведеного, тема цієї статті є актуальною.

Виклад основного матеріалу. «Штучний інтелект – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань» [2].

Відтак, штучний інтелект є технологією яка дозволяє моделювати процес прийняття рішення людиною, має певний рівень автономності, здатна навчатись та адаптуватись відповідно до поставлених завдань. Також штучний інтелект має можливість у режимі реального часу безперервно збирати, отримувати дані та аналізувати їх і на цій основі, обробляючи дані, генерувати результати у вигляді звіту, аналітичного прогнозу, рекомендацій, рішень тощо. Тобто штучний інтелект має здатність істотно трансформувати загальноприйняті процеси та процедури, впливаючи не тільки на фізичне, але і на віртуальне середовище. Це створює додаткові позитивні можливості для виконання поточних завдань, які виникають у різних сферах діяльності людини, особливо там, де необхідним є аналіз великих масивів даних у скорочені терміни.

Тому застосування штучного інтелекту при здійсненні судочинства, в тому числі і господарського буде поширюватись дедалі більше. Недаремно у науковій літературі наголошується на перевагах які можуть бути пов'язані з його використанням судами: мінімізація впливу людського фактору для усунення суддівського свавілля, вирішення проблеми перевантаженості суду [3, с. 145]; пришвидшення розгляду судових справ, полегшення ведення процесу, мінімізація судових помилок [4, с. 202]. Наведені переваги для всієї судової системи цілком логічно перенести і на сферу господарського судочинства.

Разом з цим, існують і певні ризики, які виникають при використанні штучного інтелекту, які не можливо ігнорувати, в тому числі і у правничій сфері. Перший вид ризику – інформаційний. Наприклад, існує ризик витоку конфіденційної, персональної інформації, у випадку її неналежного зберігання або оброблення. Такі дані можуть використовуватись при підготовці адвокатами позовів, скарг, клопотань при виконанні представницьких функцій у господарському процесі, а господарським судом процесуальних рішень або рішень по справі тощо. З іншого боку, штучний інтелект при виконанні дорученого йому завдання може використовувати персональні дані з електронних джерел, в тому числі з соціальних мереж без отримання згоди суб'єктів яким належать ці дані, що буде порушувати права людини на конфіденційність.

Також штучний інтелект використовує ай-трекінг як технологію аналізу поведінки людини, що лежить в основі програми яка здатна розпізнавати обличчя людини, може створювати окремі ризики для приватності даних, які система використовує шляхом стеження через веб-камеру за процесом читання та при цьому проводити ідентифікацію особи [5, с. 4].

Другий вид ризику – помилки у результатах діяльності штучного інтелекту, які виникають внаслідок недосконалості процесів. Як справедливо вказує Ю.С. Разметаєва машинне навчання штучного інтелекту включає обробку даних, що випливають з попередньої роботи судової системи, і це призводить до викривлень при прийнятті рішення [6, с. 135]. Дійсно, алгоритми штучного інтелекту можуть відтворювати дані, сформовані у судових рішеннях раніше, але не врахувати актуальні зміни, що відбулись у судовій практиці. Також вже зафіксовані випадки коли штучним інтелектом формувались висновки на основі вигаданих ним самим норм законодавства та судової практики. Відтак штучний інтелект щодо правових питань може формувати фейкові висновки які будуть виглядати переконливо, але використання цих висновків при підготовці господарськими судами рішень призводитиме до судових помилок.

Третій вид ризику пов'язаний з відсутністю прозорості в розробленні та діяльності систем штучного інтелекту, що може призводити до упередженості або навіть дискримінації при формуванні штучним інтелектом результатів. Наслідком цього може бути посилення наявних соціальних упереджень, що відображатиметься у судових рішеннях господарського суду, в результаті цього може відбутися порушення прав людини.

Четвертий вид ризику пов'язаний з людським фактором. Він має прояв у двох аспектах. Перший полягає у низькій цифровій грамотності людей нашої країні. «Цифровою компетентністю є динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, інших особистих якостей у сфері інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність із використанням таких технологій» [7]. Тобто, цифрова компетентність є багатоаспектною категорією і вимагає певного часу та ресурсів для її опанування, а її відсутність може призводити до помилок при застосуванні систем штучного інтелекту у практичній діяльності та як наслідок виникатимуть помилки у результатах які формуватиме штучний інтелект при виконанні завдань у господарському судочинстві. Іншим аспектом є зменшення здатності учасників судового процесу до критичного мислення та самостійного прийняття рішень внаслідок формування звички покладатись на штучний інтелект, в тому числі навіть при прийнятті суддями господарських судів рішень по справі. Суддівський розсуд є важливим елементом при здійсненні правосуддя, який не має бути втрачений внаслідок використання штучного інтелекту при здійсненні правосуддя.

П'ятий вид ризику – безпековий і пов'язаний він з можливістю несанкціонованого доступу до систем штучного інтелекту і за рахунок цього не виключена можливість незаконного впливу на

прийняття судового рішення. Особливо небезпечним це є у справах які вирішують суди у справах про банкрутство, корпоративних спорах.

Шостий вид ризику пов'язаний з етичними аспектами, оскільки виникають питання щодо дотримання правил адвокатської та суддівської етики, їх порушення тощо. Наприклад, щодо особистого надання послуг адвокатом, прийняття рішення у справі компетентним судом. Відтак виникає проблема визначення суб'єкта, який буде нести відповідальність за неякісне надання послуг та судову помилку відповідно у випадку застосування штучного інтелекту у господарському процесі.

Бачиться, що запровадження використання штучного інтелекту у господарському судочинстві має відбуватись поступово. На першому етапі має бути розроблена концепція щодо напрямів застосування штучного інтелекту у господарському судочинстві, а згодом на основі цієї концепції має бути визначений господарський суд першої інстанції у якому будуть апробовані питання використання штучного інтелекту для виявлення всіх проблемних моментів та напрямів їх усунення. Завершальним етапом має бути розроблення та прийняття відповідних нормативно-правових актів.

В умовах коли правові норми щодо застосування штучного інтелекту перебувають у процесі розроблення виникає питання яким чином здійснювати на сучасному етапі управління ризиками, які виникають при застосуванні штучного інтелекту у господарському процесі? Бачиться, що для управління таким ризиком може бути використано принцип належної обачності, який дістав розвитку у судових рішеннях.

Взагалі принципи права є основою та одними із важливих елементів вітчизняної правової системи. Вони «виступають не довільними конструкціями людського розуму, а особливою формою вираження об'єктивних соціальних закономірностей» [8, с. 31]. Тому їх регулююча здатність проявляється незалежно від того чи закріплені вони безпосередньо у правових нормах. Така властивість принципів права дозволяє використовувати їх для регулювання суспільних відносин навіть у тому випадку коли повністю відсутнє впорядкування суспільних відносин нормами права або воно є не повним.

Вітчизняними науковцями цілком справедливо значення принципів господарського судочинства убачається у тому, що вони є основними засадами, загальними керівними положеннями, які визначають характер діяльності суду щодо здійснення судочинства в господарських відносинах (В.С. Щербина, В.В. Резнікова) [9, с. 15], а також орієнтиром у тлумаченні процесуального законодавства та його застосування господарськими судами всіх рівнів (Л.М. Ніколенко) [10, с. 174]. Відтак, застосування у господарському процесі штучного інтелекту на сучасному етапі може відбуватись на основі правових принципів. Одним із доцільних принципів для нівелювання ризиків, які можуть виникати у зв'язку з використанням штучного інтелекту в господарському процесі бачиться принцип належної обачності.

Принцип належної обачності застосовується у адміністративному, господарському, цивільному судочинстві щодо питань які так чи інакше пов'язані з управлінням ризиком. Можна казати про те, що судова гілка влади формує у судових рішеннях розвиток цього принципу, хоча у кожному виді судочинства цей принцип має і свою специфіку, обумовлену предметною підсудністю.

В.П. Мороз, досліджуючи застосування принципу належної обачності адміністративними судами, справедливо вказує, що при розгляді податкових спорів його сутність проявляється у тім, що для покупця як платника податку не настає відповідальність у вигляді позбавлення права на податковий кредит або витрати за податкові зловживання свого постачальника або його контрагентів тільки у випадку, якщо він проявив належну обачність і йому не було відомо про зловживання своїх контрагентів [11, с. 62]. Тобто, у податкових відносинах принцип належної обачності спрямований на управління податковим ризиком.

Судами господарської юрисдикції визначено більш широкий спектр застосування принципу належної обачності. Так, Господарський суд міста Києва у справі № 910/17079/23 вказує: «постачання товарів Відповідачем є його підприємницькою діяльністю з метою отримання прибутку, а отже належна обачність у виборі контрагентів є його власною відповідальністю» [12]. У справі № 45/49 Господарський суд міста Києва використав принцип належної обачності для оцінки дій учасника торгів: «позивачем, який став переможцем тендеру по лотах 2, 4, 7, під час проведення тендеру не ставив під сумнів зміст оголошення, і він проявивши належну обачність надав замовнику торгів такі тендерні пропозиції, які забезпечили позивачеві перемогу по лотах 2, 4, 7» [13].

Також господарські суди принцип належної обачності застосовували для оцінки дій сторін при реалізації своїх процесуальних прав. «Проявивши належну обачність відповідач міг дізнатись, в тому числі з Єдиного державного реєстру судових рішень, інформація якого є загальнодоступною, цілодобовою та безкоштовною, про рух справи № 905/645/22 та про постановлені ухвали в даній справі, в т. ч. і ухвали від 08.11.2022 року, тому міг скористатись своїм конституційним правом на захист та участь в судовому засіданні.» [14].

При розгляді цивільних справ суди застосовували принцип належної обачності для оцінки юридично значимих дій сторін при здійсненні ними правочину. Так, Шевченківський районний суд м. Києва у рішенні від 20.06.2022 року по справі № 761/7257/20 вказує, що «набувач майна який діє добросовісно, має виявити "належну обачність" при придбанні майна та перевірити дійсність підстав реєстрації права власності за продавцем. У разі відсутності, "належна обачність" кваліфікується як "халатність" та накладає відповідальність за настання несприятливих подій на сторону, що не була обачливою, але могла та мала би бути такою. Належна обачність як елемент добросовісності, передбачає, що сторона діяла, по-перше, чесно, по-друге, стороною були вжиті заходи, аби не бути втягнутими у недобросовісні відносини» [15].

У постанові Херсонського апеляційного суду від 26.08.2020 року по справі № 664/2596/19 вказується, що «позивач або інші особи у його інтересах мали об'єктивну та реальну можливість на свій вільний розсуд проявити належні обачність та розумність при здійсненні юридично значимих дій у даних правовідносинах, зокрема в момент підшукування відповідної особи, якій видавалася довіреність на продаж частини квартири, в момент наданням цій особі правовстановлюючих документів на квартиру, в момент оформлення довіреності у нотаріуса» [16].

У рішенні Червонозаводського районного суду м. Харкова від 04.10.2023 року по справі № 646/2799/23 вказується, що «при вирішенні питання наявності у позивача об'єктивних труднощів для своєчасного прийняття спадщини за законом, суд враховує, що вона виїхала за межі території України до закінчення строку для прийняття спадщини та протягом тривалого часу докладала значних зусиль для отримання усіх необхідних документів, проявивши належну обачність для вирішення спадкового права» [17].

Короткий аналіз судових рішень дозволяє виявити певний загальний підхід за яким принцип належної обачності має свій прояв у тім, що особа при реалізації своїх прав та обов'язків має діяти виважено, обачливо, розсудливо, здійснювати реалізацію своїх прав та обов'язків на практиці добросовісно, що у кінцевому підсумку знизить або усуне ризик настання негативних наслідків. У контексті застосування його для управління ризиком, пов'язаним з використанням штучного інтелекту у господарському судочинстві він полягає у тім, що при його застосуванні особа має діяти виважено, обачливо, добросовісно та розсудливо, запроваджуючи всі необхідні заходи безпеки. Відтак, принцип належної обачності може застосовуватись для управління ризиками, пов'язаних з використанням штучного інтелекту у господарському процесі.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти наступних висновків.

Використання штучного інтелекту у господарському судочинстві створює певні переваги: вирішення проблеми перевантаженості суду, пришвидшення розгляду судових справ, мінімізація впливу людського фактору для усунення суддівського свавілля, полегшення ведення процесу, мінімізація судових помилок.

В той же час, існують і ризики при його використанні у господарському судочинстві: 1) інформаційний - ризик витоку конфіденційної, персональної інформації; несанкціоноване використання персональних даних; 2) помилки у судових рішеннях, які можуть виникати внаслідок недосконалості штучного інтелекту – відтворення ним даних, сформованих у судових рішеннях раніше, але на момент аналізу які вже втратили актуальність; формування ним неіснуючих судових рішень та нормативно-правових актів; 3) відсутність прозорості в розробленні та діяльності систем штучного інтелекту, що може призводити до упередженості або навіть дискримінації при формуванні штучним інтелектом результатів та внаслідок цього формування упереджених судових рішень; 4) ризик пов'язаний з людським фактором – низька цифрова компетентність або її відсутність призводять до неправильного формулювання завдань штучному інтелекту внаслідок чого виникатимуть помилки у судових рішеннях; зменшення здатності учасників судового процесу до критичного мислення та самостійного прийняття рішень; 5) безпековий, який виникає у зв'язку з можливістю несанкціонованого доступу до систем штучного інтелекту і за рахунок цього не виключена можливість незаконного впливу на прийняття судового рішення; 6) етичний ризик – полягає у можливому порушенні правил адвокатської та суддівської етики та складності визначення особи яка має нести відповідальність за неякісне надання послуг та судові помилки.

В умовах відсутності відповідних змін до ГПК України управління ризиками, які виникають при застосуванні штучного інтелекту у господарському судочинстві має відбуватись на основі принципу належної обачності, який вироблений вітчизняною судовою системою. У контексті застосування його для управління ризиком, пов'язаним з використанням штучного інтелекту у господарському судочинстві він полягає у тім, що при його застосуванні особа має діяти виважено, обачливо, добросовісно та розсудливо, запроваджуючи всі необхідні заходи безпеки.

Напрямом подальших досліджень є з'ясування співвідношення принципу належної обачності при використанні штучного інтелекту у господарському судочинстві з іншими принципами, встановленими у ГПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс суддівської етики : Рішення «Про затвердження Кодексу суддівської етики» від 22.02.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13?find=1&text=%D1%88%D1%82%D1%83#w1_1 (дата звернення: 25.04.2025).
2. Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 № 476. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.04.2025).
3. Шишка Н.В. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 143–145. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/12455e60-8125-470f-8052-a69413c1b209/content> (дата звернення: 28.03.2025).
4. Жукевич І.В. Застосування штучного інтелекту в механізмі судового контролю за виконанням рішень у цивільному судочинстві України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 200–203. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/36.pdf>.
5. Остіян Є.З. Штучний інтелект та персональні дані: захист приватності в цифровому середовищі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 85: частина 3. С. 47–53.
6. Разметаєва Ю.С. Право у технологічному світі: ключові точки змін. *Філософія права і загальна теорія права*. 2019. № 1. С. 130–145.
7. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.03.2025).
8. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
9. Щербина В.С., Резнікова В.В. Основні засади (принципи) господарського судочинства. *Право України*. 2018. № 7. С. 13–33.
10. Ніколенко Л.М. Реалізація основних принципів господарського судочинства при перегляді судових актів. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 174–180.
11. Мороз В.П. Перспективи трансформації податкового законодавства України в аспекті застосування принципу належної обачності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020 р. № 45. С. 61–65.
12. Рішення Господарського суду міста Києва від 06.02.2024 р. у справі № 910/17079/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116854149> (дата звернення: 25.04.2025).
13. Рішення Господарського суду міста Києва від 12.03.2008 р. у справі №45/49. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1507386> (дата звернення: 25.04.2025).
14. Рішення Господарського суду Донецької області від 10.01.2023 р. у справі № 905/645/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108514830> (дата звернення: 25.04.2025).
15. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 20.06.2022 р. у справі № 761/7257/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105514614> (дата звернення: 22.04.2025).
16. Постанова Херсонського апеляційного суду від 26.08.2020 р. у справі № 664/2596/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91262814> (дата звернення: 22.04.2025).
17. Рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова від 04.10.2023 року по справі № 646/2799/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113919564> (дата звернення: 22.04.2025).